UDK 377.1:159.955

HUNARMAND HAM O‘YLAYDI: KASB-HUNAR TA’LIMIDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI

Bolliyev To‘ychibek Ro‘ziqul o‘g‘li,
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi “Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada kasb-hunar ta’limida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning ahamiyati va amaliy yo‘llari yoritiladi. Zamonaviy mehnat bozorida faqat texnik ko‘nikma yetarli emasligi, hunarmandga nostandart vaziyatda mustaqil tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyati zarurligi asoslanadi. Muallif muammoli topshiriqlar, xatolar tahlili, loyiha asosidagi o‘qitish, axborot manbalarini baholash va refleksiya kabi usullarni taklif etadi hamda ustoz-shogird an’anasini savol-javob va muhokama bilan boyitish imkoniyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, ustozlar tayyorgarligi, o‘quv dasturi va baholash tizimi bilan bog‘liq to‘siqlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kasb-hunar ta’limi, tanqidiy fikrlash, yoshlar, amaliy ko‘nikma, ustoz-shogird, mustaqil qaror qabul qilish.

Bizda hunarmand haqida ko‘pincha shunday tasavvur bor: u ko‘rsatilgan ishni aniq, tez va sifatli bajaradigan inson. Bu tasavvurda haqiqat bor, ammo u to‘liq emas. Bugungi hunarmand har kuni nostandart vaziyatga duch keladi: mijozning talabi o‘zgaradi, yangi material paydo bo‘ladi, asbob-uskuna yangilanadi, avval ko‘rilmagan nosozlik chiqadi. Bunday paytda tayyor yo‘riqnoma yordam bermaydi. Yordam beradigan narsa – vaziyatni tahlil qila olish, variantlarni solishtirish va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmasi, ya’ni tanqidiy fikrlash.

Shuning uchun kasb-hunar ta’limining maqsadi faqat “qo‘li ishlaydigan” mutaxassis tayyorlash emas, balki “qo‘li ham, boshi ham ishlaydigan” kasb egasini yetishtirishdir. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash nima ekani, uning hunarmand uchun qanday ahamiyati borligi va ustaxonalarda uni shakllantirishning amaliy yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Mehnat bozori tez o‘zgarmoqda. Bugun o‘rgatilgan texnologiya besh-o‘n yildan keyin eskirib qolishi mumkin. Faqat bitta uskunada, bitta usulda ishlashni o‘rgangan yosh yangi sharoitda qiynaladi. Aksincha, ishning mohiyatini tushungan, “nima uchun aynan shunday qilinadi?” degan savolga javob bera oladigan hunarmand yangi texnologiyani tezroq o‘zlashtiradi.

Ish beruvchilar ham bu o‘zgarishni sezmoqda. Ular uchun malakali xodim – faqat topshiriqni bajaradigan emas, nosozlikni o‘zi topa oladigan, ish jarayonini yaxshilash yo‘llarini taklif qiladigan, xatosidan xulosa chiqaradigan insondir. Bunday xodim jamoada qadrlanadi va vaqt o‘tib o‘z ishini ochishga ham qodir bo‘ladi.

Tanqidiy fikrlash nima?

Tanqidiy fikrlash – biror fikr, ma’lumot yoki qarorni darhol qabul qilmay, uni dalillar asosida tekshirib ko‘rish qobiliyatidir. Bu “hamma narsani inkor etish” degani emas. Aksincha, bu savol berish, solishtirish, sabab-oqibatni aniqlash va asosli xulosa chiqarish madaniyatidir.

Hunarmand faoliyatida u quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

- muammoning asl sababini topish (belgini emas, sababni davolash);
- bir necha yechim orasidan narx, sifat va muddat jihatidan eng maqbulini tanlash;
- o‘z ishini xolisona baholash va kamchiligini tan olish;
- mijoz yoki ish beruvchining talabini to‘g‘ri tushunish, kerak bo‘lsa aniqlashtirish;
- internet va ijtimoiy tarmoqdagi “usta maslahatlari”ni tekshirib, ishonchli manbani ajratish.

Tanqidiy fikrlash g‘oyasi pedagogikada yangi emas. Amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui (John Dewey) fikrlashni shubha va savoldan boshlanadigan, dalillarni tekshirishga tayanadigan “mulohazali tafakkur” deb ta’riflagan va o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, muammoni hal qiluvchi sifatida ko‘rishni taklif qilgan [1]. Benjamin Blum (Benjamin Bloom) taksonomiyasida bilish darajalari eslab qolish va tushunishdan boshlanib, qo‘llash, tahlil va baholashga ko‘tariladi; keyinchalik L. Anderson va D. Krathwohl uni qayta ko‘rib chiqib, eng yuqori bosqichga yaratishni ham qo‘shdi [2].

Kasbiy ta’lim uchun Donald Shyonning (Donald Schön) “mulohazali amaliyotchi” tushunchasi alohida ahamiyatga ega: malakali mutaxassis ish jarayonida o‘z harakatlarini kuzatadi, natijani baholaydi va kerak bo‘lsa yondashuvini o‘zgartiradi [3]. Jin Leyv va Etyen Venger (Jean Lave, Etienne Wenger) esa bilim asosan amaliyot jamoasida, tajribali ishtirokchilardan o‘rganish orqali o‘zlashtirilishini ko‘rsatgan; bu qarash ustoz-shogird an’anasining nazariy asosini tushuntirishga yordam beradi [4]. Richard Pol va Linda Elder tanqidiy fikrlashni aniqlik, dalillilik, mantiqiylik kabi intellektual mezonlar asosida fikrni muntazam baholash sifatida tavsiflaydi [5].

Mahalliy tadqiqotlarda ham bu yo‘nalish yoritilgan. O. K.Mamatmurotov tanqidiy fikrlashning pedagogik jihatlarini tahlil qilgan [7]; Z.Narzullayeva va S.Hayitbayeva talabalarning tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirishda zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘rniga to‘xtalgan [8]; N. N. Turayeva esa talabalarda texnologik tafakkurni rivojlantirishning tarkibiy

komponentlarini o‘rgangan [9]. Ularning ayrimi talabalar misolida olib borilgan bo‘lsa-da, bu yondashuvlarni kasb-hunar ta’limi sharoitiga moslashtirish mumkin.

Amaliy nuqtai nazardan ham bu yo‘nalish dolzarb. Jahon iqtisodiy forumining “Kelajak ishlari” (Future of Jobs) hisobotida analitik fikrlash ish beruvchilar eng muhim deb hisoblaydigan ko‘nikmalar qatorida yetakchi o‘rinlardan biriga qo‘yilgan [6]. Demak, tanqidiy fikrlash nafaqat nazariy g‘oya, balki mehnat bozorining real talabidir.

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga eng ko‘p to‘sqinlik qiladigan omillardan biri – ta’limda yodlashning ustuvorligi. Agar o‘quvchi faqat berilgan qoidani qaytarishga o‘rgatilsa, u qoidaning chegarasini, qachon ishlamasligini bilmaydi. Natijada u standart holatda yaxshi ishlaydi, nostandart holatda esa yo‘lini yo‘qotadi.

Kasb-hunar ta’limida bu muammo ayniqsa sezilarli: nazariya alohida, amaliyot alohida o‘tiladi, ikkalasi o‘rtasida bog‘liqlik yetarlicha ochilmaydi. O‘quvchi formulani yodlaydi, lekin uni ustaxonadagi real vaziyatga tatbiq etishni bilmaydi. Yechim – nazariyani amaliy muammolar orqali o‘rgatishda.

Amaliy yo‘llar

1. Keyslar va xatolar tahlili

Ustaxonada yo‘l qo‘yilgan xatolarni jazolash o‘rniga ularni birgalikda tahlil qilish o‘quvchida xatodan qo‘rqmaslik va undan o‘rganish odatini shakllantiradi. Guruhda “Nima noto‘g‘ri ketdi? Qaysi qaror xatoga olib keldi? Boshqacha qilsak nima bo‘lardi?” degan savollarni muhokama qilish yaxshi usuldir.

2. Loyiha asosidagi o‘qitish

O‘quvchilar kichik guruhlarda real mahsulot yoki xizmat yaratish loyihasini bajarsa, ular rejalashtirish, xarajatni hisoblash, material tanlash, muammolarni hal etish va natijani taqdim etish jarayonidan o‘tadi. Bu mustaqil qaror qabul qilishning eng yaxshi mashqlaridan biridir.

3. “Nega?” savoli madaniyati

Ustoz har bir amalni ko‘rsatganda “nega aynan shunday?” degan savolni o‘quvchiga ham, o‘ziga ham berishi lozim. O‘quvchi savol berganda uni tanbeh bilan emas, rag‘bat bilan qarshi olish kerak. Savol berishdan uyalmaydigan muhit tanqidiy fikrlashning asosiy sharti hisoblanadi.

4. Axborot manbalarini baholash

Zamonaviy yosh hunarmand ko‘p narsani videodan, ijtimoiy tarmoqdan, hozirda esa sun’iy intellekt vositalaridan o‘rganadi. Ularning hammasi ham to‘g‘ri emas. O‘quvchilarga manbaning ishonchliligini tekshirish, ikki-uch manbani solishtirish va olingan ma’lumotni amalda sinab ko‘rish ko‘nikmasini berish zarur.

Kasblar kesimida misollar

Tanqidiy fikrlash har bir kasbda o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Quyidagi jadvalda bir nechta keng tarqalgan kasb misolida nostandart vaziyat va undan kutiladigan fikrlash harakati keltirilgan.

Kasb	Nostandart vaziyat	Tanqidiy fikrlash ko‘rinishi
Avtomexanik	Ta’mirdan keyin ham nosozlik takrorlanmoqda	Belgini emas, asl sababni qidirish; tekshiruv ketma-ketligini rejalashtirish
Elektrik	Sxema bo‘yicha ulangan, ammo qurilma ishlamayapti	Farazlarni birma-bir sinash; xavfsizlik talablarini tekshirish
Payvandchi	Chokda nuqson paydo bo‘ldi	Rejim, material va texnikani alohida tekshirib, sababni ajratish
Tikuvchi	Mijoz tanlagan mato modelga mos kelmayapti	Mato xossalarini baholash, muqobil variantni taklif qilish va asoslash
Oshpaz	Asosiy mahsulot yetishmay qoldi	Retseptni buzmay o‘rinbosar tanlash, ta’m va xarajatga ta’sirini baholash
Quruvchi	Material narxi oshib ketdi	Sifat, muddat va narx o‘rtasida muvozanat topish, mijoz bilan kelishish

Barcha misollarda umumiy qonuniyat ko‘rinadi: tayyor yo‘riqnoma tugagan joyda hunarmandning fikrlash qobiliyati ishga tushadi.

Hunarmand ham o‘ylaydi, ham o‘ylashi kerak. Kasb-hunar ta’limi texnik ko‘nikma bilan bir qatorda tanqidiy fikrlashni ham maqsad qilib qo‘ysagina, yoshlar o‘zgaruvchan mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladi. Buning uchun ta’limda muammoli topshiriqlar, xatolar tahlili, loyiha ishlari va savol berish madaniyatini kuchaytirish, ustoz-shogird an’anasini esa izohlash va muhokama bilan boyitish lozim.

Maqolada keltirilgan mulohazalar shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlash kasb-hunar ta’limida “qo‘shimcha” yo‘nalish emas, balki kasbiy mahoratning ajralmas qismidir. Hunarmand har kuni muammoni aniqlash, variantlarni solishtirish, qaror qabul qilish va natijani baholash bosqichlaridan o‘tadi; bu bosqichlarni ongli bajarishga o‘rgatish kasbiy o‘sishni tezlashtiradi.

Tanqidiy fikrlash alohida fan sifatida emas, balki mavjud amaliy mashg‘ulotlar ichida, real kasbiy vaziyatlar orqali shakllantirilganda samarali bo‘ladi. Muammoli topshiriqlar, xatolarni birgalikda tahlil qilish, loyiha ishlari va o‘zini baholash bir-birini to‘ldiradi hamda o‘quvchida mas’uliyat va mustaqillik hissini kuchaytiradi. Ustoz-shogird an’anasi bu jarayonda tayyor poydevor vazifasini o‘taydi: unga “nega?” degan savol qo‘shilsa, tajriba taqlid darajasidan tushunish darajasiga ko‘tariladi.

Shu bilan birga, bu yo‘lda qiyinchiliklar bor: ustozlar tayyorgarligi, qat’iy dastur, baholash tizimi va ijtimoiy-madaniy qarashlar o‘zgarish sur’atiga ta’sir qiladi. Shuning uchun o‘zgarishlarni bosqichma-bosqich, tajriba-sinov (pilot) asosida kiritish, natijalarni o‘lchash va muvaffaqiyatli tajribani kengaytirish maqsadga muvofiq. Tanqidiy fikrlashni baholash mezonlari, turli kasb yo‘nalishlari uchun moslashtirilgan

metodikalar va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi natijalariga ta’siri esa alohida tadqiqotlarni talab qiladi.

O‘ylaydigan hunarmand – o‘z ishining sifatiga, jamiyat esa kasb-hunar egalarining kelajagiga ishonch bilan qaraydigan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1910.
2. Bloom B.S. (ed.) Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I: Cognitive Domain. New York: David McKay, 1956; Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. New York: Longman, 2001.
3. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books, 1983.
4. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
5. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2001.
6. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva: World Economic Forum, 2023.
7. Mamatmurotov O. K. Tanqidiy fikrlashning pedagogik aspektlari // Inter education & global study. – 2024. – № 5. – C. 275–282.
8. Narzullayeva Z., Haytbayeva S. Talabalarning tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirishda zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘rni // International Conference on Modern Development of Pedagogy and Linguistics. – Vol. 3, No. 4. – Center for Tech and Media Research, 2026. – C. 42–48.
9. Turayeva N. N. Talabalarning texnologik tafakkurni rivojlantirishning tarkibiy komponentlari // Scientific practical conference. – 2025. – T. 1, № 1. – C. 224–226.